

pitanje prostora

božo gagro

uz prijevod
p. francastela

Zaslugom autora *Eseja o neposrednim podacima svijesti*, H. Bergsona, s jedne strane, zaslugom tvorca teorije relativiteta A. Einsteina, s druge strane, pojam prostora postao je početkom našeg stoljeća teorijski vanredno privlačna kategorija. U isto vrijeme on je doživio svoje problematiziranje i na jednom planu praktičnog mišljenja: u djelima nekih slikara i kipara kroz koje se kvalitativno prelamaju razvojni procesi moderne umjetnosti.

Tako kad se danas susrećemo s Francastelovim interpretacijama problematike prostora, moramo najprije uzeti u obzir, što i sam ističe, da je pojam prostora važan za svakoga tko se bavi istraživanjem likovnih i napose slikarskih djela, jer su ta djela prostorne pojave i u najdoslovnijem smislu riječi; drugo, moramo znati da se njegove analize i zapažanja kreću u tragu jednog šireg i općeg interesa što se vremenski javlja u spomenutom razdoblju — a možemo ga proširiti i na čitavu prvu polovinu stoljeća — te tako ne samo da nose svojevrsan pečat tog vremena, pozivajući se na srodne i paralelna nastojanja, nego su i u osnovi determinirane nekim pretpostavkama tog historijskog razdoblja. Jedna od najvažnijih jest uvjerenje da postoji pozitivan program, ili ispravnije — projekt moderne umjetnosti kao cjeline u kojem bi se očitovala ne nova slika prostora nego nova pojava prostora. Drugim riječima, ne govori se samo o krizi tradicionalne umjetnosti kao jezika i vrijednosti, što se razvijala u tragu renesanse, nego i o afirmaciji pozitivnog projekta modernog vremena koje će drugačije primijenjenim sredstvima boje i linije ostvariti nov i povezan sistem likovnog izražavanja i nove vrijednosti prostora. Prema tome, logično proizlazi da se pojam krize odnosio isključivo na tradicionalne oblike i vrijednosti, a ne i na funkciju umjetnosti i njezinu redotvornu sposobnost. Čvrsto uvjeren da »nema veličine za ljudsku misao izvan puta kojim ide razum«, uvjeren u racionalnu smislenost historijskog dešavanja, Francastel operira s koncentriranim, pozitivnim modelima iskustava koje analizira.

Pišući jednom ranije o Francastelovim pogledima,¹ primijetio sam kako se njemu dogodi da odabire pojave koje omogućavaju određenu teorijsku konstrukciju, zanemarujući druge koji bi tu konstrukciju mogle dovesti u pitanje. Tako i danas, gledajući sa strane pitanja prostora, možemo mu prigovoriti kako dobar dio pojava moderne umjetnosti, kidajući svejedno na neki svoj način s tradicionalnom umjetnošću, ne vidi prostor kao svoj »problem«. Drugi pak dio koristi euklidovsku prostornost mijenjajući joj značenje, ponekad čak prenačavajući joj obilježje perspektivne konstrukcije, a tek jedan dio uistinu traži mogućnosti i pravila drugačijeg prostornog oličavanja. Utoliko i Francastelovu generalizaciju treba gledati kao eksperimentalan pokušaj čija je najveća vrijednost u postupku, u polju koncentrirane problematike, u koje autor uvodi toliko elemenata same pojave i značenja plastičkog djela.

Polazna je Francastelova teza da ne postoji prirodan, jednom zauvijek dan prostor, koji bi čovjek u bilo kom vremenu imao samo percipirati, spoznati i transponirati u materiju koju oblikuje. Naprotiv, prostor je individualan, društven, konvencionalan i promjenljiv. Kad bismo još rekli i simboličan, mogli bismo povući ravnu crtu do Cassirera i Panofskog, čiji radovi publicirani dvadesetih godina (»Filozofija simboličnih oblika« i »Perspektiva kao simbolična forma«) stoje kao vjerojatno nezaobilazna etapa na putu do ovakve teze. Ako pak prostor nije zadan, čovjeku je dana sposobnost »zamišljanja i predstavljanja sistema«, djelatnost kroz koju se i odvija povijest prostora. Pri tom je sugestija psihologa, što se spominju u prevedenoj studiji, o opažanju kao aktivnoj djelatnosti uvelike pomogla da Francastel uobliči svoju misao. Na jednom mjestu on kaže: »Budući da svaki prostor ima u isto vrijeme individualno i društveno značenje, njegovu strukturu nije moguće pojmiti a da se ne uvidi činjenica da je on u isto vrijeme zbir materijalnih i kolektivnih znanja i apstraktan sustav usklađenog predočavanja bića i predmeta u okviru što odgovara pojedinačnoj zamisli fizičkih zakona svijeta.«

Osim studije koju donosimo u prijevodu i koja je objavljena prvi put 1948. Francastelova je teorija o prostoru razrađivana u mnogo navrata, a napose u dva njegova rada: u »Rađanju jednog prostora« (1952). Riječ je o renesansnoj koncepciji prostora koja se u likovnim ujetnostima utvrđuje početkom XV stoljeća i rastvara koncem XIX. Na njezinoj kritici, ili točnije na kritici mita o njezinoj jednoznačnosti i povezanosti na principima euklidovske geometrije, Francastel je gradio tezu o prostoru kao dinamičnoj veličini.

Pokušamo li jednim pogledom obuhvatiti kulturno-historijsko značenje Francastelova pokušaja, vidjet ćemo kako se on, s jedne strane, pridružuje kritici posljednjih — kako sam kaže — ostataka skolastičkog gledanja »čovjeka takav kakav jest« prema »svijetu po sebi«, dok nas, s druge strane, upućuje prema pojmu prostora koji ne bi bio metafora nego »zbir znanja i apstraktan sustav«, prema pojmu koji najprije izjednačava sve oblike prostorne metafore — resensansnu, srednjovjekovnu, itd. — a onda ih relativizira i dokida, uvodeći nas, objektivno, mimo svoje vlastite volje, u sliku relativističke rasutosti u kojoj ovog časa zapravo i jesmo.

1 v. Božidar Gagro, Pojmovi i gledišta Pierrea Francastela, *Život umjetnosti*, Zagreb, br. 5, 1967, str. 97—102. — P. Francastel je u međuvremenu umro 5. siječnja 1970. god.